

MATERIAŁY

Wanda Krotos

LITERATURA PIĘKNA NA ŁAMACH „MONITORA RÓŻNYCH CIEKAWOŚCI”

Nieliczne są monografie krakowskich czasopism z lat 1795-1830. Zasadniczo wymienić tu można jedynie pracę Mieczysławy Romankówny: "Pszczółka Krakowska" 1819-1822¹ i Renaty Żurkowej: "Rozmaitości Naukowe" - krakowskie pismo naukowe /1828-1831/². Opracowanie Wiesława Bieńkowskiego³ jest zapowiedzią monografii "Gazety Krakowskiej". Publikacja pt.: Prasa polska w latach 1661-1864⁴ oraz studium porównawcze Mariana Tyrowicza: Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850⁵ są syntezami dużych okresów i z tego tytułu jedynie sygnalizują problematykę związaną z poszczególnymi piśmami krakowskimi. Zenon Jagoda⁶ z kolei traktuje czasopiśmiennictwo w swojej pracy jako tylko jeden z elementów życia literackiego Krakowa. Ustaloną a nie-
zbyt pochlebną opinię o czasopiśmiach krakowskich z pierwszych lat porozbiorowych⁷ weryfikują dopiero najnowsze publikacje z zakresu historii prasy.

¹M. R o m a n k ó w n a: "Pszczółka Krakowska" 1819-1822. Kraków 1939.

²R. Ż u r k o w a: "Rozmaitości Naukowe" - Krakowskie pismo naukowe (1828-1831) "Roczniki Biblioteczne" 1965 nr 1/2 s.69-95.

³W. B i e Ń k o w s k i: Jan Maj - założyciel i pierwszy redaktor "Gazety Krakowskiej" w latach 1796-1831. "Prasa Współczesna i Dawna" 1959 nr 1/2 s.155-166.

⁴Prasa polska w latach 1661-1864. Pod red. J. Łojka. Warszawa 1976.

⁵M. T y r o w i c z: Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850. Kraków 1979.

⁶Z. J a g o d a: O literaturze i życiu literackim wolnego miasta Krakowa 1816-1846. Kraków 1971.

⁷Zob. np. W. B r u c h n a l s k i: Czasopiśmiennictwo galicyjskie 1773-1811. W: Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911. Lwów 1911 s.7.

Pierwszym krakowskim porozbiorowym periodykiem był "Monitor Różnych Ciekawości". Marian Tyrowicz zaliczył go do grupy periodyków popularyzatorskich stwierdzając, iż był on - jak na swe czasy - jedynym z interesująco redagowanych⁸. Poniższy opis ma za zadanie zasygnalizować jedynie tematykę literatury pięknej umieszczonej na łamach "Monitora".

Inicjatywę wydawania tak charakterystycznego dla swoich czasów pisma "uczonego" podjął w Krakowie Jan Maj w roku 1795⁹. Pismo przyjęło za motto słowa Rousseau wyjęte z "Contrat social" "L'homme est né libre et partout il est dans les fers". Przynosiło ono wiadomości bieżące, materiały literackie, historyczne, geograficzne, quasi-naukowe. Ukazywało się od stycznia 1795 roku jako dwutygodnik a wychodziło "na dzień 15 i ostatni każdego miesiąca"¹⁰. Na całość "Monitora" składają się 22 numery w czterech tomach formatu 16°. Objętość pojedynczego numeru wahała się od 32 do 64 stron. Chętni mogli pismo zamawiać lub nabywać bez uprzedniego zamówienia. Roczna prenumerata kosztowała 24 złote, z wysyłką pocztową - 40 złotych. Pojedynczy numer kosztował 2 złote i był do nabycia w księgarni Maja przy ulicy Floriańskiej nr 511¹¹.

Utwory literackie na łamach "Monitora" nie miały ani stałego działu, ani stałego miejsca w piśmie. Zlokalizowane były pomiędzy serwisem informacyjnym numerów, albo na ich końcu, nigdy zaś numerów nie rozpoczynały. Ogółem serwis "Monitora" obejmuje 105 pozycji, z czego 22, a więc około 21% to utwory prozatorskie.

Poezję stanowią tłumaczenia z języka francuskiego dokonywane przez profesora Akademii Krakowskiej Jacka Idziego Przybylskiego, pomagającego Majowi w redagowaniu pisma¹². Proza to najprawdopodobniej również utwory Przybylskiego o tematyce współczesnej lub nawiązujące do historii starożytnej, gdy chodziło o przedstawienie sytuacji narodu znajdującego się w niewoli. Utwory wierszowane - według tematyki -

⁸M. Tyrowicz: op.cit., s.147.

⁹W. Bielikowski: op.cit., s.159.

¹⁰"Monitor Różnych Ciekawości" 1795. Informacje o piśmie i jego prenumeracie zawarte są w tomie drugim między numerami 8 i 9, po wykazie zawartości nr 9, BJ sygn. 4 I czasop.

¹¹Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa 1972 s.552.

¹²W. Bielikowski: op.cit., s.159.

podzielić można następująco: filozoficzne /7 utworów/, polityczne / 1 utwór/, okolicznościowe /3 utwory/. Wszystkie cechują tendencje dydaktyczne.

Do filozoficznych należy sześć wierszy Fryderyka II Hohenzollerna zwanego Wielkim, króla pruskiego i jeden utwór Woltera. Problematyka poszczególnych wierszy przedstawia się następująco:

- Fryderyk II Hohenzollern: O złości ludzkiej¹³. Konfrontacja zasad moralnych, w których został wychowany i filozofii życiowej małych i wielkich tego świata sprowadza się u Fryderyka II do ostrych ataków na niemoralne postępowanie współczesnych.
- Fryderyk II Hohenzollern: Z listu do Dargeta¹⁴. W utworze tym władca Prus zawarł rozważania na temat wolności osobistej i władzy.
- Fryderyk II Hohenzollern: Do wojny¹⁵. Wiersz jest swoistym rymowanym traktatem omawiającym przyczyny i skutki wojen w aspekcie historycznym, zakończonym apelem o zaniechanie toczonej walki.
- Fryderyk II Hohenzollern: Do swego dowcipu¹⁶. Poprzez charakterystykę swoich rządów autor zmierza do gloryfikacji władcy "oświeconego", władcy parającego się także piórem.
- Fryderyk II Hohenzollern: Przestroga dla Prusaków¹⁷. W wierszu autor niejako zawarł wskazówki dla poddanych, zalecając życie w cnocie i obyczajach. Przytacza liczne przykłady z historii, kiedy to mężne narody stały się pokonanymi ponieważ upadek moralności rozbił ich siły.
- Fryderyk II Hohenzollern: Do Gresseta z pochwałą poezji¹⁸. Utwór panegiryczny wyrażający hołd dla bóstwa poezji tak bogato wyposażonego wyobraźnię twórców, których przykładem dla Fryderyka II jest Gresset.
- Wolter: O użytku umiejętności u panujących. Do następcy tronu, potem króla pruskiego Fryderyka II Wielkiego¹⁹. Autor udziela władcy Prus nauk w imię łączącej ich przyjaźni.

¹³"Monitor Różnych Ciekawości" 1795 t.1 nr 1/2 s.118-128.

¹⁴Tamże, s.262.

¹⁵Tamże, t.2 nr 8 s.127-132.

¹⁶Tamże, t.3 nr 15 s.157-169

¹⁷Tamże, t.2 nr 11 s.320-324

¹⁸Tamże, t.3 nr 13 s.62-64

¹⁹Tamże, t.2 nr 10 s.256-260.

Utworem o tematyce politycznej jest: Nagrobek Robespierre'a²⁰. Ten dwuwiersz lapidarnie, ale tym dobitniej uzmysławia czytelnikom sposób sprawowania władzy przez jakobinów w rewolucyjnej Francji.

Do utworów okolicznościowych należą wiersze:

- Fryderyka II Hohenzollerna: Do starzejącego się Woltera²¹, w którym król składa tu hołd myślicielowi i wyraża pogląd, że jego dzieło stanie się nieśmiertelnym; Cheniera: Hymn do Jana Jakuba Rousseau przy wprowadzeniu popiołów tego filozofa do Panteonu od Francuzów dnia 11 października 1794 roku²² oraz Hymn Termidorowy śpiewany 9 Termidora czyli 27 lipca roku 1795 w sali Zjazdu Narodowego w Paryżu²³. W pierwszym autor wielbi pamięć wspaniałego mędrca, wyrażając uznanie dla poglądów Rousseau i przyznając mu miano dobroczyńcy ludzkości, drugi natomiast jest hymnem związanym z obalaniem dyktatury jakobinów, w którym pełno uwielbienia dnia swobody i radość, że "do ludu i senatu wróciła moc stała".

Druga grupa materiałów literackich na łamach "Monitora Różnych Ciekawości" to wypowiedzi prozatorskie, które pod względem tematycznym można podzielić następująco: polityczne /2/, społeczno-obyczajowe /7/, miłosne /1/, podróźnicze /1/.

Dwie powiastki o tematyce politycznej dotyczą Rewolucji Francuskiej. Pierwsza z nich to: Rozmowa paryskiego dziennikarza Delacroix z młodym republikaninem w październiku 1794 roku²⁴. Rozmowa toczy się wokół dzieła Delacroix pt.: Przypatrywacz rządu rewolucyjnego, w którym dziennikarz żąda totalnej kary na niesprawiedliwych.

Powiastka druga nosi tytuł: Rozmowa dowódcy paryskiego z cudzoziemcem²⁵. Utwór ma na celu przedstawienie funkcjonowania rządu terrorystów. I tak Dowódca odkrywa niejako przed Cudzoziemcem kulisy manewrowania ludem i wykorzystywaniem go do celów grup aktualnie dzierżących władzę. Przywódcy tych grup to ci, którzy trzymają lud na wodzy, mydlą mu oczy, lud widzi, wierzy i czyni to, co mu do wierzenia i czynienia przekażą. Są wazechwładni.

²⁰Tamże, nr 8 s.132.

²¹Tamże, nr 12, s.386-388.

²²Tamże, t.1 nr 6 s.382-384

²³Tamże, t.4 nr 19 s.42-44

²⁴Tamże, t.2 nr 11 s.274-289.

²⁵Tamże, t.4 nr 20 s.94-99.

Siedem powiastek społeczno-obyczajowych rozważa zagadnienia państwa jako instytucji, sprawy form rządzenia i wskazuje na przykłady dobrych rządów i dobrych władców. Pierwsza z nich O towarzystwie²⁶ jest opowiadaniem uzasadniającym potrzebę instytucji państwa, rozważaniem o sprawnych rządach i ich zależności od wielkości terytorialnej kraju. Można tu dopatrzeć się zawołowanych aluzji do rozbiorów Polski i ich przyczyn. Druga powiastka, nosząca tytuł: Zwycięstwo zwierząt nad ludźmi²⁷ jest obrazem poszukiwań sprawiedliwości przez chłopów, którym stada dzikie, zwierziny hodowanej przez łowczego niszczyły plony. Anonimowy autor zmierza do wniosku, że panowie są dobrzy, ale ich urzędnicy potrafią wykorzystać swą przewagę i udowodnić chłopom - petentom niesłuszność skarg.

Akcja obu kolejnych powiastek umieszczona została w starożytnej Grecji. Emigranci ateńscy²⁸ przedstawiają czas formowania się, rozkwitu i upadku nieograniczonej władzy tyranów nad ludem ateńskim. Umiejscowienie akcji w starożytnej Grecji jest tylko pretekstem dla analizowania problemów władzy i ustroju. W Epirskiej katastrofie²⁹ autor opowiada o despotycznych władcach Epiru oraz demokratycznych rządach ostatniego potomka rodu kształtującego się w Akademii Ateńskiej. Jest to pochwała władców oświeconych i uczelni, która dobrze przygotowuje do sprawowania władzy.

Trzy następne powiastki społeczno-obyczajowe noszą następujące tytuły: Medyk nadzwyczajny³⁰, Rozmowa o grze³¹, Wielkie charaktery, czyli Dwaj Katonowie³².

Powiastki te miały na celu podbudowę cnót w narodzie podbitym, ale nie uamerym. Występuje w nich więc krytyka nałogu gry w karty, bo nałóg ten to: "utrata drogiego czasu, który by na potrzebniejsze rzeczy mogli użyć", "opuszczenie pożytków i interesów ludu, powierzonych ich pieczołowitości", jest również przykład świetlnych postaci rzymskich Katonów, którzy we wszystkich poczynaniach mieli przede wszystkim na względzie dobro publiczne.

²⁶Tamże, t.1 nr 4 s.208-214.

²⁷Tamże, t.3 nr 13 s.56-58

²⁸Tamże, t.2 nr 11 s.290-302

²⁹Tamże, t.3 nr 15 s.144-150

³⁰Tamże, t.1 nr 3 s.160-162

³¹Tamże, nr 5 s.288-296

³²Tamże, t.2 nr 1 s.315-319

Powiastrka o romansie Eugenii ma cel dydaktyczny, stanowiąc przestrożę dla czytających. Bohaterka utworu wyjeżdża z kochankiem, nie zważając, że jest kochaną żoną i matką uroczego dziecka. Spotkany w drodze dzieciak przypomina jej własnego. Wraca więc do domu, postanawiając pokutować przez resztę życia za zdradę i osierocenie dziecka.

Prozę podróżniczą reprezentuje utwór pt.: Kopia listu J Pana J. Ch. do J Pana J.L. pisanego z kąpieli krzeszowickiej³³, w którym na tle wspomnień z podróży "do wód", zawarto liczne dygresje na temat historii Polski. Szczególnie Kraków nasunął autorowi szereg wspomnień o bohaterskiej przeszłości narodu.

Charakteryzując ogólnie materiał literacki "Monitora Różnych Ciekawości", stwierdzić należy, że zajmował on stosunkowo dużo miejsca. Daje się zauważyć silny związek literatury pięknej z aktualną sytuacją w kraju i na świecie. Liczne utwory informowały czy też nawiązywały do Rewolucji Francuskiej, nie kryjąc wręcz domenstracyjnej wrogości.

Dość zrozumiałą rzeczą jest także umieszczenie w czasopiśmie wydawanych w okupowanym przez Prusaków Krakowie siedmiu utworów Fryderyka II, co stanowi prawie 26% całego materiału literackiego. Przyjeźdźcą Fryderyka II z Wolterem i uznanie dla poglądów Woltera w Polsce warunkowało umieszczenie jego wiersza. Nie od rzeczy będzie tu przypomnieć, że wolterianizm stał się wyznacznikiem ideowych pozycji i śmiałości poglądów nie tylko w Polsce³⁴.

Znamienne jest, że po roku 1780, w okresie ożywienia dyskusji ideowopolitycznych i prób przekraczania utylitarno-dydaktycznych tendencji literackich, wzrasta również liczba przekładów najbardziej prowokacyjnych utworów Woltera /powiastrki i wiersze deistyczne/. Jako literat i historyk cieszył się na ogół jawnym czy też dokumentowanym jedynie pośrednio uznanie; jako ideolog, reprezentant najbardziej znamiennych tendencji Oświecenia francuskiego długo wiódł u nas żywot literacki jakoby nieoficjalny: czytelniczej popularności towarzyszyła anonimowość przekładów i ciągłe napaści ze strony środowisk kościelnych. Przez cały okres Oświecenia myśl wolteriańska była jednak obecna w świadomości polskich pisarzy i myślicieli i stanowiła bardzo istotny punkt odniesienia w formowaniu ich postaw i poglądów.

³³Tamże, t.4 nr 20 s.100-124.

³⁴M.S z a r a m a - S w o l k i e ń; Wolterianizm. W: Słownik literatury polskiego oświecenia. Wrocław 1977 s.781-786.

Przypominamy, że polskie przekłady utworów Woltera rozpoczyna Konarski / Otto-1744, Zaira- 1747/. Woltera tłumaczył także np: Zełuski, Bohomolec, Skrzetuski, Jachicki, Zbubowski, Podolski Gawdzicki. Naruszewicz, Nagłowski i Przybylski umieszczali tłumaczenia drobnych utworów Woltera w "Zabawach" w latach 1772-1776. Jacek Idzi Przybylski tłumaczył dwukrotnie Kandyda - 1780 i 1803.

Większość utworów, publikowanych na łamach "Monitora", stawiało sobie za cel umoralnienie i moralizowanie narodu, znajdującego się w niewoli. Nie brak i aluzji do rozbiorów, jak też wspomnień o bohaterskiej przeszłości. W sumie "Monitor" jako czasopismo "moralne" przekazywał publiczności czytającej treści interesujące i pożyteczne.